

De geschiedenis
van slavernij in Azië
onder de VOC

Docentenhandleiding

internationaal instituut
voor sociale geschiedenis

Over dit lesmateriaal

Dit lesmateriaal is gemaakt door Paula van Rooij. Het is gebaseerd op onderzoek van Matthias van Rossum, senior onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam.

Tenzij anders is vermeld, komen de voorbeelden en teksten uit zijn boekje *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015). Dit materiaal is vrij te gebruiken voor onderwijsdoeleinden en andere non-profit activiteiten. Voor overig gebruik berusten rechten bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: contact via mvr@iisg.nl of info@iisg.nl.

Slavernij in Azië: plek binnen het curriculum

Het lesmateriaal 'De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC' is bedoeld voor leerlingen in de bovenbouw van havo/vwo. In de meeste methodes en de stofomschrijving van het centraal eindexamen (CE) wordt weinig aandacht besteed aan slavernij. Waar slavernij wel ter sprake komt, wordt uitsluitend gekeken naar de rol van de West-Indische Compagnie bij slavernij in de VS en Curaçao. Dat terwijl nieuw historisch onderzoek van het IISG laat zien dat ook in Azië veel mensen slavenarbeid verrichtten, onder toezicht van de VOC. Dit lesmateriaal wil dit nieuwe onderzoek toegankelijk maken voor docenten en leerlingen in het voortgezet onderwijs.

Omdat het onwenselijk is al te zeer af te wijken van het dichtgetimmerde programma voor het eindexamen, kan dit lesmateriaal worden gebruikt ter verdieping van kenmerkend aspect *Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie*. Dit kenmerkend aspect wordt daarnaast verdiept aan de hand van de Historische Context Historische context: Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1515-1648.

Om u als docent maximale vrijheid te geven zijn de bronnen ook verwerkt in een apart bestand (zie <http://socialhistory.org/nl/educatie/slavernij>). Dat kunt u gebruiken om leerlingen te laten werken aan opdrachten uit het opgavenboekje. Maar u kunt het bronnenmateriaal ook gebruiken als opzette naar een eigen werkstuk of praktische opdracht. Achterin vindt u suggesties voor extra literatuur als u zich verder in slavernij in Azië wil verdiepen.

De onderzoeksvragen waar de leerling in het opgavenboekje mee aan de slag gaat, zijn:
Hoe belangrijk was slavernij in Azië: Waren er veel slaven? Wat voor werk deden ze?
Hoe werden ze behandeld? Wat was de plaats van de slavernij in Azië in de beginnende wereldeconomie? Wie waren er betrokken bij slavernij en slavenhandel? En in hoeverre zijn Nederlanders verantwoordelijk voor slavernij in de tijd van de VOC?

Behalve dat de oriëntatiekennis (domein B) van de leerling wordt verdiept, oefent de leerling via dit boekje ook met de vaardigheden rond historisch denken en redeneren die op het CE worden getoetst (domein A). Het gaat om het beantwoorden van vragen en het formuleren van hypothesen op basis van de aangeboden bronnen. Ook wordt geoefend met het vaststellen van de betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid van de bronnen. In deze handleiding staat per vraag welke delen van domein A worden getoetst met de opgaven. Ten slotte leent het onderwerp zich voor het vellen van een gewogen moreel oordeel over het thema slavernij, waarbij leerlingen zich moeten realiseren dat in de 17e eeuw andere waarden golden dan in de 21e eeuw.¹

¹ Vgl. Geschiedenis havo. Syllabus Centraal examen 2016. Domein A en B van het examenprogramma, domein A13, A14, A15, A19, blz. 13. Online geraadpleegd <https://www.examenblad.nl/examen>

Beschrijving bronnen en antwoorden leerlingenmateriaal

Oriëntatie

Opdracht 1

Antwoord:

- 2: Tijd van jagers en boeren (-3000 v.C.) prehistorie
- 6: Tijd van Grieken en Romeinen (-3000vC-500) oudheid
- 1: Tijd van monniken en ridders (500-1000) vroege middeleeuwen
- 5: Tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) vroegmoderne tijd
- 3: Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) moderne tijd
- 4: Tijd van televisie en computer (1950-nu) moderne tijd

Deze opdracht toetst of leerlingen de tien tijdvakken kunnen gebruiken om gebeurtenissen in chronologische volgorde te plaatsen en deze kunnen koppelen aan de periodes Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd, Moderne Tijd (domein A1, 2).

Opdracht 2

Bijvoorbeeld:

- a) Schilderijen en tekeningen van slaven. Deze bronnen komen uit de tijd zelf, waardoor ze een gedetailleerd beeld kunnen geven van het leven toen. Maar afbeeldingen hebben tegelijkertijd vaak het doel om een mooier beeld te geven dan het leven werkelijk was: zo kan een slaveneigenaar er bijvoorbeeld belang bij hebben gehad geen schilderijen te maken van de slechte behandeling van slaven.
- b) Administratieve documenten van de VOC. Deze documenten zijn vaak zakelijk en komen uit de tijd zelf. Vaak zijn ze gemaakt om bepaalde aspecten van het VOC-bedrijf nauwkeurig bij te houden (zoals het personeel, de handel of de rechtspraak). Dat maakt ze vrij betrouwbaar voor onderzoek naar deze aspecten.

Deze opdracht toetst of leerling bronnen kunnen beoordelen op betrouwbaarheid (domein A15).

De diepte in

Opdracht 3

Doel van de opdracht:

De opdracht is bedoeld om leerlingen te laten zien dat de slavenbevolking in Nederlandse gebieden in Azië tot circa 1750 groter was dan in het Atlantische gebied. Ook de handel moet in Azië omvangrijker zijn geweest dan in het Atlantisch gebied. Het is onwaarschijnlijk dat alleen Nederlanders in slaven handelden.

Deze opdracht toetst of leerlingen informatie uit bronnen kunnen verzamelen op basis van een vraagstelling en deze als bewijs kunnen gebruiken (domein A14).

Antwoord:

- a) Wel bruikbaar. In bron is te zien dat tot 1750 meer slaven in Nederlandse gebieden in Azië wonen dan in het Atlantisch gebied (75.500 tegenover 64.000). Vanaf 1775 is de slavenbevolking in het Atlantisch gebied groter dan in Azië (100.000 tegenover 79.500).
- b) Niet bruikbaar. In de bron is juist te zien dat de slavenbevolking tot 1750 in Azië groter is dan in het Atlantisch gebied (75.500 tegenover 64.000). Vanaf 1775 is de slavenbevolking in het Atlantisch gebied groter dan in Azië (100.000 tegenover 79.500).
- c) Niet bruikbaar. In de bron staat een minimale en maximale invoer van slaven nodig was om de slavenpopulatie in Azië en het Atlantisch gebied in stand te kunnen houden. Er staat niet dat Nederlanders al die slaven invoerden.
- d) Niet bruikbaar. In de bron staat een minimale en maximale invoer van slaven nodig was om de slavenpopulatie in Azië en het Atlantisch gebied in stand te kunnen houden. Er staat niet dat Nederlanders al die slaven invoerden.

Meer informatie over de bron:

Voor de berekeningen die van Rossum heeft gebruikt, zie het artikel M. van Rossum, 'Vervloekte goudzugt' De VOC, slavenhandel en slavernij in Azië', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 12:4 (2015) 29-57. Het artikel is online toegankelijk via <http://www.tseg.nl/2015/4-vanrossum.pdf>; DOI: 10.5117/TSEG2015.4.ROSS

Opdracht 4

Doel van de opdracht:

Leerlingen laten zien welke rol slavernij had in de beginnende wereldeconomie.

Opdracht A-C toetst of leerlingen informatie uit bronnen kunnen halen op basis van een vraagstelling en deze als bewijs kunnen gebruiken (domein A14). Opdracht D toetst of leerlingen menselijk gedrag in het verleden kunnen verklaren vanuit de identiteit van individuen en groepen die in die tijd en/of op die plaats leefden en hierbij rekening houden met verschillende factoren die de standplaatsgebondenheid van mensen of een groep bepalen (domein A12).

Antwoord:

- De bron hoort bij het kenmerkend aspect Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie. Je ziet dat tussen Afrika en Azië goederen zoals specerijen en slaven worden verhandeld.
- Onder andere nootmuskaat (Banda-eilanden), kruidnagel (van de Molukken) en koffie (van Java).
- Slaven die in Indië werkten kwamen oorspronkelijk uit Zuid-Afrika/Madagaskar, Bangladesh, de Filipijnen en Papua-Nieuw Guinea.
- De slaven voelden zich waarschijnlijk onveilig en verdrietig omdat ze uit hun vertrouwde omgeving waren gehaald als handelswaar; ze kenden de taal in hun nieuwe omgeving niet.

Opdracht 5

Doel van de opdracht:

Deze opdracht moet leerlingen laten zien hoe divers het werk was dat slaven in Azië deden.

Deze opdracht toetst of leerlingen informatie uit bronnen kunnen verzamelen en deze informatie kunnen gebruiken als bewijs bij een vraagstelling (domein A14).

Antwoord:

- Bron 3: slaven sjuuwen met tonnen (linksvoor), een slaaf draagt de parasol van een Europees stel (iets meer naar rechts), slaven dragen parasols voor de mannen te paard (midden en rechtsvoor). Bron 4: slaven sjuuwen met parasols en zwaaien Europeanen koelte toe met een waaier (linksvoor), slaven sjuuwen zwaar materiaal (stenen?) (rechtsvoor) onder bedreiging van een opzichter met een stok in de hand. Bron 5: twee slaven reiken de familie Cnoll eten aan (rechts). Bron 6: slavinnetje Bietja speelt met Jantje
- Slaven konden op elke leeftijd verhandeld worden: dat gold dus ook voor kinderen. Soms verkochten mensen hun kinderen als slaaf. Mensen konden ook als slaaf geboren worden, want als een slavin een kind kreeg, werd dat kind meestal ook slaaf.
- De stelling lijkt op basis van deze bronnen juist. Buitenshuis moeten de slaven zwaar lichamelijk werk doen, zoals je ziet in bron 3 en 4. In huis moeten ze net als gewone bediendes eten klaarmaken (bron 5). Slavinnetje Bietja is speelmaatje van Jantje (bron 6).

Meer informatie over de bronnen:

Meer informatie over de afbeeldingen is te vinden via de databank van het Rijksmuseum. Bij enkele schilderijen staat daar ook verwijzing naar aanvullende literatuur.

Bron 3: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.230929>

Bron 4: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.250539>

Bron 5: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8154>

Bron 6: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.158589>

Opdracht 6

Doel van de opdracht:

Bron 7 laat zien dat het beeld in de traditionele historiografie waarin 'Aziatische' slavernij zou worden gekenmerkt door stedelijke, kleinschalige werkomgevingen met relatief veel bewegingsvrijheid voor slaven nuance behoeft.

Opdracht A toetst of leerlingen menselijk gedrag kunnen verklaren door te kijken naar de standplaatsgebondenheid van de historische actoren (domein A12). Opdracht B toetst of leerlingen de bruikbaarheid van informatie uit bronnen kunnen beoordelen aan de hand van de betrouwbaarheid van de informatie in bronnen (domein A15).

Antwoord:

- a) De slavenbezitter wilde slaven bang maken voor elkaar. Als weggelopen slaven door hun medeslaven worden gestraft en niet door de bezitter of opzichter, zijn medeslaven net zo gevaarlijk. Dat ondergraaft de onderlinge solidariteit tussen slaven.
- b) Ook in huishoudens kan het werk van slaven zwaar zijn. Uit bron 7 blijkt dat slaven die in het huishouden werkten en leefden het zwaar kunnen hebben. Als ze zoals in bron 7 weggelopen, kunnen ze een zware straf krijgen. De rechtszaak gaat over de verwonding door Ontong. De zware bestraffing van Ontong in het huishouden van de slavenmeester was toen toegestaan en wordt dus gewoon beschreven in de rechtszaak.. Dat maakt deze bron op dit punt redelijk betrouwbaar.

Meer informatie over deze bron:

In het Nationaal Archief liggen veel VOC-documenten. Een steeds groter deel van deze collectie is ook digitaal toegankelijk. Zie de literatuurlijst achterin voor meer informatie.

Opdracht 7

Doel van de opdracht:

Deze opdracht is bedoeld om leerlingen te laten zien dat niet alleen Europeanen geld verdienen aan de slavernij in Azië.

Opdracht A toetst of leerlingen menselijk gedrag kunnen bepalen aan de hand van sociaal-economische factoren (domein A12). Opdracht B toetst of leerlingen onderscheid kunnen maken tussen bedoelde en onbedoelde gevolgen (domein A5).

Antwoord:

- a) De Bantamse vissers wilden de slaven verkopen nadat ze hen hadden ontvoerd om zo geld te verdienen.
- b) Volgens de bron waren er veel slaven in Batavia. Zowel Europeanen en Aziaten handelden hierin om geld te verdienen. Slavenhandel vormde een onderdeel van de opkomende wereldeconomie. Hierdoor waren slaven ook interessante handelswaar voor de Bantamse vissers, hoewel dat niemand's bedoeling geweest zal zijn.

Meer informatie over de bron:

Het *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek* is uitgegeven door J.A. van der Chijs (Batavia 1885-1900). De plakaatboeken zijn ook toegankelijk via de website: <https://sejarah-nusantara.anri.go.id/>

Opdracht 8

Doel van de opdracht:

Bronnen 9 en 10 laten zien welke rol de VOC had in het faciliteren van slavernij in Azië.

Opdrachten A en C toetsen of leerlingen de bruikbaarheid van de informatie van een bron voor een bepaalde vraagstelling kunnen afwegen, daarbij rekening houdend met de betrouwbaarheid en representativiteit van de bron (domein A15). Opdracht B toetst of leerlingen menselijk gedrag kunnen bepalen op basis van de standplaatsgebondenheid van slaveneigenaren (domein A12).

Antwoord:

- a) De bron is bruikbaar voor je onderzoek. Het is een vonnis waaruit blijkt dat schipper Jan Olbits, die werkte voor de VOC, handelde in slaven.
- b) De bron is betrouwbaar: Het is een rechtbankverslag uit de tijd zelf. Het is opgesteld naar aanleiding van een onderzoek naar het handelen van schipper Olbits. De bedoeling van het document is het vaststellen van de schuld van Olbits en het opleggen van de bijbehorende straf. De bron is mogelijk niet representatief: het is onduidelijk in hoeverre andere VOC-dienaren illegaal handelden in slaven, en of de bron dus representatief is. De straf die Olbits krijgt, hij moet de slaven afstaan aan de VOC en de proceskosten betalen, lijkt niet zo groot. Wellicht dat hij daarom twee keer achter elkaar het risico nam om illegaal slaven te vervoeren op een VOC-schip. Wellicht dat andere VOC-dienaren ook het risico namen om zo wat bij te verdienen.
- c) Het trouwen van slaven geeft de VOC de gelegenheid om slaven hun trouw aan de compagnie te laten uitspreken ('de Compagnie trouw en krachtig dienst doen'). De opzichter hoopte waarschijnlijk dat slaven door deze beperkte vrijheid minder snel in opstand kwamen. Ook hoopte de VOC dat slaven die getrouwd waren minder snel zouden weglopen.
- d) Uit bronnen 9 en 10 blijkt niet dat de VOC als organisatie in slaven handelde. Wel probeerden werknemers kennelijk met enige regelmaat wat te verdienen aan slavenhandel (bron 9). Ook maakte de VOC regels om het leven van slaven ordelijk te laten verlopen, waardoor de kans op een opstand kleiner werd (bron 10).

Meer informatie over de bronnen:

Rechtbankverslagen uit de VOC-tijd zijn te raadplegen bij de VOC-collectie in het Nationaal Archief in Den Haag (bron 9). Zie daarvoor ook de literatuurlijst. Bron 10 is een reisverslag van de Duitse VOC-werknemer Elias Hesse. Zijn werk is uitgegeven in de serie bronnenpublicaties *Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompagnien 1602-1797* door S.P. L'Honoré Naber.

Opdracht 9

Doel van de opdracht:

Leerlingen leren via deze opdracht dat de VOC ook slaveneigenaar was. Ook zette de VOC naast slaven andere onvrije arbeiders in.

Deze opdracht toetst of leerlingen informatie uit bronnen kunnen halen aan de hand van een concrete vraagstelling en of leerlingen conclusies kunnen trekken uit bronnen (domein A13 en A14).

Antwoord:

- a) De VOC was eigenaar van 119 slaven. (Een jaar eerder waren dat er 127).
- b) Slaven moesten hetzelfde werk doen. De VOC liet andere onvrije arbeiders komen omdat ze te weinig slaven hadden.
- c) Je komt tot een andere conclusie. De VOC als organisatie werkte blijkbaar ook met slaven. Hoewel je op basis van deze bron niet kunt zeggen of dat in Galle een regel of uitzondering was.

Meer informatie over de bron:

Meer informatie over (slavernij in) Ceylon staat in het boek: L. Wagenaar, Galle: *VOC-vestiging in Ceylon* (Amsterdam 1994).

Opdracht 10

Doel van de opdracht:

Deze opdracht is bedoeld om leerlingen te laten zien dat slaven ook manieren hadden om zich aan hun toestand te ontworstelen.

Opdracht A toetst of leerlingen menselijk gedrag kunnen bepalen aan de hand van sociaal-economische factoren (domein A12). Opdracht B toetst of leerlingen informatie uit bronnen kunnen gebruiken om een vraagstelling te ondersteunen (domein A14). Ook wordt getoetst of leerlingen onderscheid kunnen maken tussen gevolgen op korte en langere termijn (domein A5).

Antwoord:

- a) De eigenaren kregen geld voor het werk dat hun slaaf voor anderen deed.
- b) De bewering is juist. Op korte termijn mocht een slaaf een deel van het geld houden dat zijn eigenaar via hem verdiende. Op langere termijn kon een slaaf dat geld sparen om zichzelf vrij te kopen.

Meer informatie over de bron:

Hoffman is ook gepubliceerd in de reeks *Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ostindischen Kompagnien 1602-1797*. Dit is een serie met (her)uitgaves van reisbeschrijvingen van Duitse VOC-dienaren.

Opdracht 11

Doel van de opdracht:

Leerlingen laten zien hoe veel partijen er betrokken waren bij slavernij. En hoe ingewikkeld de schuldvraag is.

Opdracht A toetst of leerlingen de bruikbaarheid van de informatie van een bron voor een bepaalde vraagstelling kunnen afwegen, daarbij rekening houdend met de betrouwbaarheid en representativiteit van de bron (domein A15). Opdracht B en C toetsen of leerlingen kunnen uitleggen dat morele oordelen tijd- en plaatsgebonden zijn en per groep kunnen verschillen. Ook moeten ze anachronismen kunnen herkennen bij het vellen van morele oordelen over het verleden (domein A18 en A19).

Antwoord:

- a) De bronnen zijn administratief van aard. Er staat zakelijk opgeschreven welke koopwaar (slaven) werden verhandeld. In bron 13 staan zelfs met naam en toenaam getuigen. Dit soort bronnen zijn objectief, komen uit de tijd zelf en zijn dus betrouwbaar.
- b) De slaaf in bron 13 wordt verkocht door iemand uit India zelf: 'een lokale christelijke soldaat, Janiko Amaro, die inwoner is van Cambelan.' De koopster is Nederlands. In bron 14 zijn de koper en de verkoper niet Nederlands. 'De Franse heer Beaudrij' kocht slaven 'van Francisco de Rosairo, een inwoner van de stad Cochin'. Francisco is van gemengde Europese en Aziatische afkomst. Nederlanders waren niet de enige die zich met slavernij bezighielden en hoeven hun excuses niet zonder meer aan te bieden.
- c) De handelaars zijn weliswaar niet allemaal Nederlands, maar de VOC, een Nederlands bedrijf met een staatsmonopolie, controleerde de slavenhandel en stond dit toe. Het maakte de slavenhandel en slavenbezit mogelijk door verkoopakten te administreren.

Meer informatie over de bron verschijnt via <http://socialhistory.org/nl/educatie/slavernij>.

Opdracht 12

Doel van de opdracht:

Deze opdracht is bedoeld om leerlingen te laten reflecteren op het werk van historici en de ruimte die zij hebben in het vellen van morele oordelen. Ook bepalen zij hun eigen standpunt.

Deze opdracht toetst of leerlingen kunnen uitleggen dat morele oordelen tijd- en plaatsgebonden zijn en per groep kunnen verschillen. Ook moeten ze anachronismen kunnen herkennen bij het vellen van morele oordelen over het verleden (domein A18 en A19).

Antwoord:

- a) *Bijvoorbeeld:* Omdat je je nooit helemaal kunt verplaatsen in de gedachtes en gevoelens van mensen uit het verleden.
- b) Eigen antwoord leerling.
- c) *Bijvoorbeeld:* Slavernij was slecht, want Nederlanders lieten slaven in Azië zwaar werk doen (bron 4). Slaven werden bovendien met enige regelmaat slecht behandeld (bron 7). *Of:* Slavernij was wel slecht, maar niet zo slecht als we nu denken. Slavernij was in de vroegmoderne tijd heel gewoon. Niet alleen Nederlanders waren erbij betrokken (bronnen 13 en 14). Bovendien werden slaven lang niet altijd slecht behandeld (bron 5).

Opdracht 13

Doel van de opdracht:

Leerlingen laten reflecteren op de betrouwbaarheid van bronnen.

Deze opdracht toetst of leerlingen de bruikbaarheid van de informatie van een bron voor een bepaalde vraagstelling kunnen afwegen, daarbij rekening houdend met de betrouwbaarheid en representativiteit van de bron (domein A15).

Antwoord:

- Tabel en kaart (bronnen 1 en 2): De tabel en kaart komen niet uit de tijd zelf, maar ze zijn wel gemaakt door historici en zijn betrouwbaar. Historici proberen feiten eerlijk te reconstrueren.
- Schilderijen en tekeningen (bron 3 t/m 6): De bronnen komen uit de tijd zelf. Dat maakt ze in principe betrouwbaar. Wat de bronnen minder betrouwbaar maakt is dat de makers, die vaak in opdracht van Europeanen werkten, er belang bij kan hebben gehad het leven van slaven minder slecht voor te stellen dan het was.
- Reisverslagen (bronnen 10 en 12): Dit zijn reisverslagen van VOC-werknemers uit de tijd zelf. Dat maakt de bronnen betrouwbaar. Omdat de schrijvers van de reisverslagen geen slaveneigenaars waren van de slaven die ze beschreven, konden ze vermoedelijk eerlijker over de behandeling van slaven spreken dan de schilders van bron 3 t/m 6. Een nadeel van reisverslagen en memoires (zogenoemde egodocumenten) is dat beschrijvingen soms selectief kunnen zijn, of vervormd door herinneringen.
- Officiële documenten uit de tijd van de VOC (bronnen 7, 8, 9, 11, 13, 14): Dit zijn documenten uit de tijd zelf met gegevens over slaven. De documenten waren bedoeld om bepaalde informatie over het VOC-bedrijf en de omgeving vast te leggen. Dat maakt de documenten voor die informatie redelijk betrouwbaar. Het nadeel is dat ook in deze bronnen niet altijd alle relevante informatie aan bod komt.
- Geschiedenistijdschrift (bron 15): Dit is een verslag over historisch onderzoek in een geschiedenistijdschrift. Het bevat een (zakelijke) mening.

Meer weten?

Nederlandse literatuur over slavernij onder de VOC

- Matthias van Rossum, *Kleurrijke Tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (De Zeven Provinciën Reeks, Uitgeverij Verloren: Hilversum 2015).
- Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Athenaeum: Amsterdam 2015).
- Amok in Batavia*, themanummer *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014).
- Matthias van Rossum & Merit Guldemon, 'Slavernij, geweld en recht onder de VOC. Een inleiding op nieuwe verkenningen', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 5-10.
- Matthijs van Oostende, 'Amok in Batavia. Over Amok in Nederlands-Indische rechtszaken', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 11-15.
- Willemijn Schmidt, 'Maar zig alleen in dien toestand gedragen heeft als een mensch'. Slavenrechtzaken en de VOC', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 16-22.
- Lotte Koppenrade, 'Heb jij geen medelijden'. Het verzet van Ontong Kitjil en de relatie met zijn mannelijke medeslaven', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 23-30.
- Alinda Bos en Judith Calkhoven, 'Januarij van Babian. Een familietragedie als ingang op het slavernijverleden', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 31-39.
- Karwan Fatah-Black, 'Met gerechtelijke bronnen naar de achterkant van het koloniale borduurwerk', *Acta Historica* 3, nr. 4 (2014) 40-45.
- Remco Raben en Ulbe Bosma, *De oude Indische wereld 1500-1920* (Bert Bakker: Amsterdam 2003).

Slavernij in Azië (literatuur in het Engels)

- Richard B. Allen, *European Slave Trading in the Indian Ocean, 1500-1850* (Ohio University Press: Athens, Ohio 2015).
- Eric Jones, *Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia* (Northern Illinois University Press: Illinois 2010)
- Herman Jeremias Nieboer, *Slavery as an Industrial System. Ethnological Researches* (Martinus Nijhoff: Den Haag 1900; herdruk Cambridge University Press: Cambridge 2010).
- Remco Raben en Max de Bruijn, *The world of Jan Brandes. Drawings of a Dutch traveller in Batavia, Ceylon and Southern Africa* (Zwolle/Amsterdam: Waanders Publishers and Rijksmuseum 2004).
- Markus Vink, '“The World’s Oldest Trade”: Dutch Slavery and Slave Trade in the Indian Ocean', *Journal of World History* 14, vol. 2 (2003) 131-177.
- Nigel Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge University Press: Cambridge 1985).
- Anthony Reid en Jennifer Brewster (red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (Queensland University Press: St. Lucia 1983).

VOC (algemene literatuur in het Nederlands)

Matthias van Rossum, *Werkers van de wereld. Globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Uitgeverij Verloren: Hilversum 2014).

Femme Gaastra, *Geschiedenis van de VOC* (Walburg Pers: Zutphen 2007).

Els Jacobs, *Koopman in Azië: de handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de achttiende eeuw* (Walburg Pers: Zutphen 2000).

Websites rond slavernij

Stichting Stil Verleden (opgericht in 2014) heeft als missie om het Nederlandse slavernijverleden in een brede context te plaatsen. De stichting organiseert ook educatieve activiteiten op scholen. Meer informatie vind je op: <http://stilverleden.nl/>

Website voor het onderwijs over het Nederlandse slavernijverleden van het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee). De site zoomt in op de Trans-Atlantische slavenhandel. Je vindt er ook hertaalde bronnen en beeldbronnen. www.slavernijenjij.nl

Het NiNsee heeft haar activiteiten sinds 2012 terug moeten schroeven wegens het wegvallen van rijkssubsidie. Het instituut is nog wel betrokken bij het jaarlijkse Keti Koti festival (1 juli in Amsterdam). Hiermee wordt de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 in Suriname en het Caribisch gebied gevierd. <http://www.ketikotiamsterdam.nl/>

Deze Engelstalige website gaat over de Trans-Atlantische slavenhandel. Aan de hand van een database zijn gegevens van ongeveer 36.000 reizen op slavenscheppen beschreven. Handig als u primaire bronnen zoekt. <http://www.slavevoyages.org>

Websites over de VOC

Deze website is in 2002 online gegaan om te vieren dat de VOC 400 jaar geleden werd opgericht. De site wordt sinds 2014 bijgehouden door het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. www.voc-kenniscentrum.nl

De website van het Nationaal Archief bevat diverse dossiers voor onderzoek en onderwijs die betrekking hebben op de geschiedenis van de VOC. Ook zijn grote delen van het VOC-archief via deze website digitaal toegankelijk. www.gahetna.nl

De website VOC Opvarenden bevat een groot databestand met informatie over zeevarenden die in de achttiende eeuw voor de VOC vanuit de Republiek naar Azië vertrokken. www.vocopvarenden.nationaalarchief.nl

Meer informatie: <http://socialhistory.org/nl/educatie/slavernij>

